

LISONIY MANZARA TASVIRIDA KONSEPT VA KONSEPTOSFERA

A'zamjonova Mohinur Soxibjon qizi

FarDu magistranti,

Sabohat A'zamjonovna Yusupova

FarDU kata o'qituvchisi

Annotatsiya: *Kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiyada konseptga har bir millatning dunyoqarashi va mentaliteti orqali olamning lisoniy manzarasini tasavvur qilish sifatida qaralmoqda. Ushbu maqolada lisoniy manzara tasvirida konsept ifodasi muhokama etiladi.*

Kalit so'zlar: *bilim, konsept, tushuncha, konseptosfera, tafakkur, konsentrat.*

KIRISH

Konsept o'zi nima? «Konsept» termini falsafada U.T.Gobbs, P.Abelyar, U.Okkan kabi faylasuflar asos solgan o'rta asrlar konseptualizmi davriga tegishli bo'lib, ularning fikricha, konseptlar narsalar belgilarini umumlashtiruvchi va ong tomonidan uning ichki foydalanishi uchun gavdalantirilgan, o'zida muhim va dolzarb axborotni jamlagan universal omillardir.

ADABIYOTLAR SHARHI

«Konsept» termini ilk marta S.N.Askoldovning 1928 yilda yozilgan «Konsept va so'z» maqolasida ishlatilgan. Konseptlarga berilgan ta'rif va ularning tipologiyasi, ularni o'rganishga oid yondashuvlar har xil bo'lib, hozirgi zamon tilshunosligida «konsept» termini dunyo haqidagi bilimlarni namoyon etish shakllaridan biri sifatida ishlatiladi. Biroq Z.D.Popova va I.A.Sternin to'g'ri ta'kidlashganidek, tilshunoslikda konsept terminining olam haqidagi bilimlarni namoyon etuvchi turli talqinlari mavjud. Sh.Safarovning fikricha, «konsept» tushunchasining o'ta mavhum hodisa ekanligi, uning zamiridagi «mental struktura» aniq moddiy ko'rinishga ega bo'lmasdan, balkiaqliy idrok jarayonida hosil bo'ladigan, tasavvurdagi tuzilma ekanligi unga (konseptga) to'liq javob berishni qiyinlashtiradi. N.Mahmudov ham terminologiya masalasida to'xtalib, «ular haqida tilshunoslikda juda ko'p yozilgan bo'lishiga qaramasdan, hali-hamon ularning ayrimlari, masalan: «lisoniy shaxs», «konsept» terminlari talqinida bir xillikka erishilgan emas», deb yozadi. Bundan tashqari, «konsept» bilan «tushuncha»ni bir-biridan ajratish muammosi ham o'z yechimini to'liq topgan, deb bo'lmaydi. Qadim va zamonaviy tadqiqotlarda turli nuqtai nazarlarning mavjudligi ham buni ko'rsatib turibdi. Jumladan, o'rta asrlardayoq P.Abelyar: Tushuncha ongli (intellectus) va ratsional bilim (tushunish) bilan bog'liq, konsept (conceptus) – ma'nolarni ijodiy talqin qilishga qodir yuksak ma'naviyat, ong hosilasi, deb yozgan bo'lsa, V.N. Yarseva «tushuncha» va «konsept» terminlarini sinonim sifatida keltiradi [1].

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Olamning lisoniy manzarasida konseptosfera til birliklari va ma'nolar majmui bilan ifodalanadi. Konseptosfera tildagi alohida so'zlar orqali ham ifodalanishi mumkin. Bunda biror konseptga xos bo'lgan tushuncha va ma'nolarning maydoni yoki ularning majmui konseptosferani tashkil qiladi.

Konsept va konseptosfera terminlarining o'xshash tomonlari ularning inson ongida paydo bo'lib, biror bir obrazni tasvirlashida ko'rinadi. Binobarin, konseptosfera fikrlash in'ikosi sifatida hamda universal bir predmetga xos ramziy birliklarning majmui sifatida insonlarning axborot doirasini tashkil qilib, u til birliklari bo'lgan so'z, metafora, frazeologizmlar, sintaktik struktura kabilar orqali ifodalanadi [2].

Metafora nominativ, obrazli va ekspressiv funksiyasidan tashqari, yana konseptual vazifani ham bajaradi. Konseptual metaforaning roli ayniqsa, mavhum tushunchalarni belgilashda yaqqol ko'rinadi. Metaforaning mazmuni asosiy va ko'makchi komponentlarning o'zaro ta'sirida namoyon bo'ladi. Metafora borliqdagi turli sohalarda mavjud bo'lgan ob'ektlarni nomlab, shu bilan tilning leksik va frazeologik qatlamlarini boyituvchi vositadir. Bunda «konseptual metafora avval lisoniy aks ettirilmagan hodisalarni verballashtiradi va unga borliqni yanada chuqurroq, konseptual sathda ifodalovchi vosita sifatida qaraladi. Ushbu maqolada «zoomorfizm» konsept bo'lsa, uni qurshab olgan semantik/pragmatik maydon «konseptosfera» (termini)da yoritildi.

Quyida «odam+hayvon» konseptosferasida arximetafora va metaforik hodisaning iboralaryasalishidagi ishtiroki jarayonini qisqaifodalashga harakat qilindi. Bunda inson tafakkurida metafora hosil bo'lishiga qadar birlamchi yadro arximetafora mavjudligi ifodalashga harakat qilindi.

Bu konseptosferada «tana + harakat» maydonida joylashgan «harakat pastdan» va «harakat tepadan» arximetaforalari voqelikda kishining muayyan holatini ularga xos konseptual metaforalar (paytavaga qurt tushmoq) **qurt** (g'imirlash) va (tanada chumoli o'rmalamoq) **chumoli** (jimirlash) zoomorfizmlari orqali yaralishida u yoki bu jihatdan asos bo'ldi. Binobarin, bu «odam+hayvon» konseptosferasida inson fikrlashiga oid in'ikoslar, universal ramziy birliklarning majmui arximetafora va metafora; metaforalar o'z navbatida «paytavasiga qurt tushmoq» va «(tanasida) chumoli o'rmalagandek» FBlar orqali ifodalandi: 1) Paytava issiq tutish va terlamaslik uchun oyoqqa o'raladigan mato bo'lib, u oyoqqa o'ralganda uning ichiga tushib qolgan qurt g'imirlasa, odam tipirchilab qolishi mumkin. Bu iboraning to'g'ri ma'nosi. Ammo paytava deyarli qo'llanilmaydigan bugungi kunda biror odamga nisbatan bu ibora ishlatilsa, demak, ishlar joyida emas, nimadandir o'zini qo'yarga joy topolmayotganligi tushuniladi. Bu asrlar qa'ridan tafakkurimizda yashab kelayotgan arximetafora hisoblanadi. Masalan: (Shoira): *Uxlashib bo'пти. Hammasining oromi buzildi. Paytavasiga qurt tushdi, nazarimda. Ikkala opam ham tipirchilab qolishdi* (J.Jabborov. Uyqusiz kecha, 19). O'TILda ham bu iboraning «bezovta bo'lmoq, yelib-yugurib qolmoq» ma'nosida ishlatilishi misollar bilan yoritilgan: *Hudaychi jo'nagach, qo'rg'onbegining paytavasiga qurt tushib, tipirchilab qoldi va u yoqdan bu yoqqa yugura*

boshladi (A. Qodiriy. O'tgan kunlar) [3]. Ushbu ibora davr jihatdan yuz yillik farq oralig'ida yozilgan yuqoridagi asarlarda pragmatik jihatdan bir xil jaranglab turibdi. Bunday iboralarning etimologiyasi uzoq o'tmishga boribtaqaladi.

2) *Chumoli o'rmalagandek* turg'un o'xshatmani chog'ishtirib tahlil qilganimizda, «chumoli» zoomorfizmi o'zbek milliy konsepti ekanligi asoslandi. Muqobil sifatida ispan tilida *carne de gallina*, rus tilida esa *gusinaya koja* iborasi ishlatiladi. O'zbektilida **chumoli**, ispan lisoniy manzarasida *gallina* - **tovuq**, rus tilida *gus* - **g'oz** obrazi qo'llanilganligi turli xalqlar tafakkurida «etning jimirlab ketishi» har xil hayvon konseptining muayyan halq tomonidan qabul qilingan konseptual metaforalashtirish mexanizmi asosida yuz berishini ko'rsatadi. Masalan: *Recuerdo que se me puso la piel de gallina* (M.de Unamuno, Abel Sanchez, 47).; *Sayloning vujudida chumolio'rmalagandek bo'ldi. Bir seskanib, vujudijimirlab ketdi*

XULOSA VA MUNOZARA

Demak, olamning lisoniy manzarasini anglashda konsept va konseptosferada turli obrazlarni tadqiq va tahlil qilish tilshunoslik fani sohalari hamda tarjimashunoslik rivojiga talayyangiliklarni ochib berishi shubhasiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduazizov A. Tilshunosligimiz istiqbollari // Filologiya masalalari – T., 2011. – №3 B.22-25.
2. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab...// O'zbek tili va adabiyoti. – T., 2012. -№ 5. –B. 3-16.
3. Mengliev B.R., Xolmanova Z.T.Tilshunoslik nazariyasi va metodologiyasi. –T.,2016. – 145 b.
4. Xudayberganova D.S. O'zbek tilidagi badiiy matnlarning antropotsentrik talqini. Doktorlik diss. avtoreferati. – T., 2015. – 102b.
5. Popova Z.D., Sternin I.A. Tilning semantik-kognitiv tahlili. Voronej: "Manbalar", 2006. 226 b.
6. M. Axunova, & S. Yusupova (2022). SON KATEGORIYASINING QO'LLANILISHI VA UNING INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA QIYOSLANISHI. Science and innovation, 1 (B7), 736-739.
7. G. Tolanboyeva, & S. Yusupova (2022). LINGVOKULTUROLOGIYA O'RGANILISH TARIXI. Science and innovation, 1 (B6), 540-543.
8. Юсупова, С. А. (2022, September). ЎЗБЕК ТИЛИ ТИПОЛОГИЯСИДА ХУРМАТ КАТЕГОРИЯСИ. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE "THE TIME OF SCIENTIFIC PROGRESS" (Vol. 1, No. 1, pp. 10-14).
9. Sabohatxon, Y., Zilolaxon, T. Y., & Shaxlo, Y. L. (2022). EXPRESSION OF METAPHOR IN DIFFERENT SYSTEM LANGUAGES. RESEARCH AND EDUCATION, 1(2), 209-212.

10. Maftuna Erkin qizi, J. ., Kamilla Andreyevna, P. ., Sabohat A'zamjonovna, Y., & Farhod Faxriddinovich, U. . (2022). MEDIA DISCOURSE FEATURES. Scientific Impulse, 1(3), 561-565.

11. Odilova Mavluda To'Lqinjon Qizi, & Yusupova Sabohatxon A'zamjonovna (2022). JAMAL KAMAL'S TRANSLATION OF SHAKESPEARE'S WORKS. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 1 (12), 101-104.